
Oxar, det är verkligen ett intressant ämne, för en som själv har kört sådana i pojåkåren. Det är till det mesta ur egen erfarenhet, som jag nu skall försöka beskriva oxen som dragare. Antalet dragoxar var vid Grevsäter 6 par, jämte 5 par arbetshästar, i början på 1900 talet, närmare bestämt 1904-05. I ladugården fanns då mellan 80 och 90 nötkreatur.

Längre tillbaka, i slutet av 1800-talet fanns enligt äldre personers utsago, fler oxar. Då fanns endast ett par vagnshästar, jorden sköttes enbart med oxar. På en gård på cirka 30 tunnland, hade man ända till år 1912, det minns jag, ett par oxar och ett par hästar. Hästarna var av engelsk ras, användes inte mycket i jordbruket. De var för hetlevrade att gå för plogen. På den tiden förekom ju mycket mera körning på landsvägarna än nu. Det hände att man åkte ända till Norrköping med gödkalvar, och då var det bra att ha ett par travare för vagnen. Jag var själv med och körde tröskverksvandringen på den gården som barn. Då spändes både oxarna och hästarna för vandringen att gå runt ideligen. Den som då körde hästarna hade full sysselsättning med att hålla dem så att oxarna kunde hålla jämna steg med dem. På samma gård finnes nu endast ett par hästar.

Några ardennerhästar fanns inte då här på trakten, de flesta var av norsk eller varmblodig ras.

På mindre gårdar, med 15 till 20 tunnlands areal, hade man för det mesta ett par oxar, som på hösten när plöjning och tröskning avslutats, byttes ut mot ett par stutar, som tränades upp under vintern, så att de var dragvana till vårbruket började.

Att häst och oxe varit förspända i par, har ej förekommit här på orten. Däremot hände det ofta att ett par hästar, och ett par oxar var förspända för till exempel, en sladd som var avsedd för två par dragare.

Kor som dragare, har i enstaka fall använts av någon småbrukare, som inte haft någon annan dragare, Därvid har de nog använts till lättare körningar, till plöjning med mera har man fått anlita kraftigare dragare.

Såväl ok som sele har kommit till användning. Att någon ko varit skodd har åtminstone inte jag hört talas om. De användes när väglaget var sådant att de kunde gå oskoda.

Tjurar ha använts som dragare av en del ladugårdskarlar, både som motionskörning och till nyttigt arbete. Vid Grevsäters gård hade man en häst i ladugården för att köra till kvarnen och mejeriet. Så kom där dit en ladugårdskarl, som tämjde tjuren och använde den till dessa körningar, och hästen blev överflödig.

Någon annan benämning, än tjurkalv, har jag inte hört talas om, innan han blev stut, vilket han blev när han kastrerades. Oxe kallades han långt senare, när han blivit upp till 13 å 14 kvarter grov. Grovleken mättes med en nätkedja strax baken frambenen.

Tjurkalven snöptes vid tre och upp till sex månaders ålder. Det fanns gubbar i bygden som var kunniga i sådant. Jag har själv varit med när en gubbe son hette Fridström, utförde en dylik operation. Han använde därvid en rakkniv samt ett par klavar, det vill säga två runda trästycken, cirka 4 tum långa, som kluvits, och sedan lades med flatsidorna emot varandra, och bands hårt åt med segelgarn bakom testicklarna, varefter dessa skars ut med rakkniven. Klavarna fick sedan sitta kvar till såren var läkta.

Oxarnas egennamn härledde sig vanligen av deras färg; Broken, Brunte, Svarten, t.ex. Pål och Per, minns jag också ett par oxar som hette. Någon humoristisk dagsverkare kunde även hitta på namn åt sina oxar. Ett par oxar hade köpts av en bonde som i förnam hette Isidor, hans hustru hette Gerda. Dessa oxar fingo sedan heta Isidor och Gerda. I detta sammanhang bör även nämnas, att en oxkörare för det mesta benämnde sina oxar, "Tearn" och "Fråarn" Så uttalades nämligen dessa ord här på orten.

Tearn eller teoxen som det också hette, var den som gick på vänster sida, alltså närmast körkarlen, som alltid gick på vänster sida om lasset. Fråoxen var detsamma som högeroxen. I Vilhelm Mobergs "Rid i natt" förekommer benämningarna närmeroxe och fjärmeroxe. Dessa benämningar har dock aldrig förekommit i denna trakt.

Tämjning av stutarna företogs vid ett och ett halvt eller två års ålder. Det var för det mesta hos torpare och mindre bondgårdar som stutar tämjdes. De större gårdarna köpte i regel sina oxar av de mindre. När torparen tämjde stutar gick det så till, att en person, vanligen hustrun, gick och ledde den vid huvudet, och torparen själv höll i tömmen, och försökte hålla dem på vägen. Vanligen skedde tämningen på vintern, när det var före så att man kunde spanna en lätt kälke efter stutarna. Mycket bra var det att det var mycket snö med höga plogbalkar på sidorna av vägen. Stutarna tröttnade då på att springa av vägen. I början bar det nog av vart som helst ut i terrängen. "Nog vet ja vart ja vill, men inte vet ja vart ja kommer, sa han som körde stuta" lyder ett ordspråk.

Jag kommer ihåg ett replikskifte mellan ett par gubbar, som jag hörde resonera om sina stutar, när jag var barn. En av dem hade ett par stutar, som utvecklats ovanligt fort:

– Hördu varför kör du inte dina stute ..., di ä ju så store, om dä vure mine skulle ja börja å köre dem nu.

Varpå den andre svarade:

– Köre sär du, en ska fäll inte köre kalva heller.

När oxarna skulle användas till vinterkörslor, måste de vara skodda, för att ej halka. Oxskorna var halvmånformiga, en sko för varje klöv, med fyra söm i varje sko. Mitt i skon satt en kraftig brodd. Det fanns även smeder som gjorde skor med en hake längst bak, denna tjänstgjorde som fäste när oxen skulle hålla igen i utförsbackarna. Dessa skor ansågs vara bättre än de som endast var försedda med en brodd. Sommartiden kunde man köra utan skor. Dock användes även då skoning, om man körde mycket på vägarna och oxarna blev ömfotade. Skoning utfördes i en s.k. skospilta, eller skostall, som den också kallades. Denna bestod av fyra stolpar, sammanfogade upptill med kraftiga tvärbjälkar, bredden mellan den var cirka en meter, eller lagom för en ox att gå emellan, längden på spiltan motsvarade oxens längd. På sidorna var mellan stolparna anbragta rullar som gingo att vrida runt, i ändarna på dessa var kuggjul med spärrhakar, På rullarna var krokarna varpå häktades gjordar som gingo under buken på oxen, varmed han hissades upp ett stycke från golvet. Där oxens fram- och bakfötter befunno sig, var ungefär halvmeterhöga träpålar försedda med öglor av järn, varigenom trädde remmar som fasthöll foten nedan den skoddes. Dessa pålar brukade vara flyttbara, för att kunna anpassas till större och mindre djur. Framtill på skospiltan var luckor att stänga för, så att endast en öppning lämnades fri för oxens huvud. När man hissat upp oxen, tog man upp en fram och en bakfot i taget och gjorde fast, men ej på samma sida, utan man tog höger bak och vänster fram samtidigt. Redskapen var, hammare och hovtång, samt kniv och rasp. På större gårdar fanns alltid en skospilta på gården, eljest var det smederna som hade en sådan.

Oxarna användes till all körning som förkom på en gård. Sommartiden var det ju vårsådden, och sedan hö och sådeskörning, så var det höstsådd och plöjning. På vintern var det skogskörning av alla slag, såsom ved och timmer. Här på orten förekom mycket kolkörning, då hade man alltid flera "läster" efter varje par, två och tre kolyssar, som de kallades, kopplades ihop och slingrade sig fram på skogsvägarna. Oxarna kördes här alltid i par.

Anspänningsanordning har varit ok eller som det här uttalas "uk". Detta var av trä med hankar av järn, vari tistelstången trädde, i denna voro hål borrade, i dessa sattes "tågpinne". Här hade vi två hankar på oket, en för drag och en för mothållning, alltså fick man när man körde lass sätta i en pinne via vardera hanken. När man körde i åkern behövde man endast använda den ena.

Draghanken brukade vara flyttbar i sidled, så att man kunde "lägga in på" som det hette på den starkaste oxen, om de voro olika starka. I oket var de s.k. horntyglarna fästa, dessa lades om hornen på oxen, och tjänstgjorde som stöd för oket. Eljest var det med manken som oxen drog.

Tömmen utgjordes av, ett grovt tåg, med öglor i ändarna, dessa lades om hornen på oxen, varefter man lade ett halvslag om ett öra. Det var olika i olika trakter, vilket öra tömmen lades om. De oxar som är uppfödda här på orten, hade alltid tömmen på "ytteröronen" d.v.s. högeroxens högra och vänsteroxens vänstra öra. Däremot hade oxar från södra Småland tömmen, på "inner öronen" alltså högeroxens vänstra och vänsteroxens högra öra. Grimma har aldrig använts här.

Att det ansågs förmer att vara hästkörare än "oxmotare" har jag i gott minne sedan jag själv körde oxar. Ett par hästar, om än aldrig så dåliga var mycket förmer att få hålla i tömmen.

Oxar kunde vara förfärligt tröga, men det fanns de som gick fortare för plogen än hästarna. Fick man ett par sådana oxar, var det ett nöje att gå och plöja. Plogen blev lättare att sköta när man hade oxar än när det var hästar förspända. Detta berodde på den enkla anspänningsanordningen.

Till hästarna skulle det vara ett svängeldrag, med fyra draglinor, detta gjorde att plogen blev tyngre när man skulle lyfta den i vändningarna. Oxarnas drag utgjordes av en "harvkrok" som det kallades här på orten. På andra håll t.ex. i Östergötland kallades den "tågel". Den bestod av en trästång, att träda i hanken på "uket" med några hål borrade i ena änden, så att man kunde få oxarna närmare eller längre ifrån plogen, efter behag. I andra änden var en krok av järn fastsatt med några kedjelänkar, så att den var ledbar. Sedan var det bara att häkta i kroken i plogen eller harven.

Om en dagsverksdräng som hade ett par lata oxar, som han ej heller försökte att mana på, utan de fick gå som de ville, brukade min far tala. Någon frågade honom: "Sir du åt vilket håll oxa går?" varpå han svarade: "Visst går di fäll lite framåt." Han talade också om gamla herrgårdsoxar, som är så vana vid vällingklockan, att de när de hörde klockan ringa middag eller kväll, stannade där de var på åkern, och ej gingo ur fläcken förrän de blev frånsända. Det gick således inte att plöja en fåra färdig sedan klockan ringt. Det fanns också sådana som "kaste upp uket" när de skulle dra, d.v.s. de kastade upp huvudet så att oket åkte upp över manken, vanligtvis sprang de då runt med bakdelen så att de kom med huvudet mitt emot den andra oxen. Detta kallades att "förvända syn".

Under varma somrardagar kunde de också få "stingen" som det kallades när de blev ansatta av nötstinget. Då blev de alldeles oregerliga, det gick inte att hålla dem utan det bar av i fullt sken. En del oxar var särskilt rädda för "stingen" dem kunde man skrämman i sken om man kunde härma nötstingets surrande. Det var naturligtvis ett stort nöje för oss pojkar om vi på det sättet kunde skrämman, några oxar i sken. På mindre gårdar hade oxarna sin plats i den gemensamma ladugården, där de hade sitt bås. Båset var då avsett för ett par oxar. Foderkrubborna var av olika slag. Där jag hade min första drängplats, fanns spjälhäckar för stråfodret, under dessa var placerade "sörphoar" vilka var utdragbara åt fodergången. I dem fick djuren "sörpe". Detta bestod av skuren halm, som genomblöttes med vatten, och beströddes med fint gröpe. Samma anordning fanns för övrigt även hos de andra kreaturen. Höet måste man spara på, därav fick oxarna åtminstone på den gården, ytterst litet.

På större gårdar hade man vanligen oxarna i ett särskilt "oxfäjs" som det kallades, antingen sammanbyggt med "kofäiset" eller i ett hus för sig. På Grevsätters gård var det plats för sex par oxar, vid ett foderbord, med tre par på varje sida. Båsen var på mitten försedd med ett slags galler, av runda kavlar, varunder fanns ett avlopp för urinen, för att djuren skulle hålla sig torra. Oxarna sköttes av en "oxdräng" som hade att fodra och rykta samt hålla rent i oxfäiset. Den som gjorde detta hade också ett par oxar att köra. De övriga oxarna kördes vanligen av torpare och dagsverksdrängar. Oxdrängen var anställd som statare, och hade sin bostad i någon av statbostäderna.

Oxarna på herrgården utfodrades nog med mera hö än på de mindre gårdarna. En gammal knekt brukade säga: "Dä ä inget mä oxa förr än di får äte herrgårsfor ett år".

Här i Norra Tjust var det nog de mindre jordbrukarna som uppfödde stutar som sedan såldes till herrgårdarna, när de blivit stora nog.

På höften var det marknad på Rännareslätten, belägen i Gärdserum socken. Dit drog stora foror med oxar, stutar och kor på "markensafta", och dit kom uppköpare från herrgårdarna, för att köpa dragoxar, och slaktare och kreaturshandlare från städerna, för att i sin tur köpa slaktoxarna från herrgårdarna. "Rännaremarken" var något som man såg fram emot, och väntade på under hela året. Då hade ungdomen fridag, då var det fest, brännvin och slagsmål hörde till marknadsnöjet. Nu har marknaderna spelat ut sin roll, liksom oxarna.

Dragoxar behövs inte nu längre, och slaktdjurshandeln har slakteriföreningen tagit hand om. Den sista marknaden på Rännareslätten hölls 1935. Då hade kreaturshandeln för länge sedan upphört, det kunde hända att man kom dit med någon gammal ko, och någon trädgårdsmästare och hantverkare kom dit med sina alster. Nu finns inte längre Rännareslätten i almanackans förteckning över marknader.

Jag har härmed försökt efter bästa förmåga beskriva vad jag vet om dragoxar från min hemort. Att det dröjt så länge beror på att jag ej förrän nu på hösten haft någon tid ledig för detta.

Lugnet, Solvesta, den 23/10 1946

Gustav Carlsson